

УДК 339.5.053

Гужва І. Ю.,

к.е.н., в. о. ректора,

Український державний університет фінансів  
та міжнародної торгівлі, м. Київ

### ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПЛАТІЖНИМ БАЛАНСОМ В СИСТЕМІ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

*В статті розкрито сутність платіжного балансу як інструменту макроекономічного аналізу. Сформульовано роль та значення торгового балансу як основної складової платіжного балансу країни. Проаналізовано механізми державного регулювання платіжного балансу в контексті реалізації зовнішньоторговельної та фінансово-економічної політики країни. Охарактеризовано структуру та динаміку торгового балансу України. Визначено основні фактори, які впливають на рівновагу платіжного балансу. Розкрито механізми СОТ щодо забезпечення рівноваги платіжного балансу. Проаналізовано досвід України у використанні положень статті XII ГАТТ «Обмеження для збереження платіжного балансу». Обґрунтовано заходи з вдосконалення вітчизняної практики застосування інструментів торговельної політики для урівноваження платіжного балансу.*

*Ключові слова:* платіжний баланс, торговий баланс, сальдо, державне регулювання, Світова організація торгівлі, імпорتنний збір.

### ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПЛАТЕЖНЫМ БАЛАНСОМ В СИСТЕМЕ ВНЕШНЕТОРГОВОЙ ПОЛИТИКИ УКРАИНЫ

Гужва И. Ю.

*В статье раскрыта сущность платежного баланса как инструмента макроекономического анализа. Сформулированы роль и значение торгового баланса как основной составляющей платежного баланса страны. Проанализированы механизмы государственного регулирования платежного баланса в контексте реализации внешнеторговой и финансово-экономической политики страны. Охарактеризовано структуру и динамику торгового баланса Украины. Определены основные факторы, которые влияют на равновесие платежного баланса. Раскрыты механизмы ВТО по обеспечению равновесия платежного баланса. Проанализирован опыт Украины в использовании положений статьи XII ГАТТ «Ограничения для сохранения платежного баланса». Обоснованы меры по совершенствованию отечественной практики применения инструментов торговой политики для уравнивания платежного баланса.*

*Ключевые слова:* платежный баланс, торговый баланс, сальдо, государственное регулирование, Всемирная торговая организация, импортный сбор.

STATE REGULATION OF BALANCE OF PAYMENTS IN THE SYSTEM OF  
FOREIGN TRADE POLICY OF UKRAINE

Guzhva I.

*The article deals with the essence of the balance of payments as a tool of macroeconomic analysis. The role and importance of the trade balance as the main component of the balance of payments are formulized. The government of each country has to consider the mechanism of interrelation of macroeconomic indicators in open economy when developing economic policy. Mechanisms of balance of payments in the context of foreign trade and economic and financial policy are analyzed. Structure and dynamics of the trade balance of Ukraine are characterized. The main factors that affect the balance of payments are identified. WTO mechanisms to ensure the balance of payments are revealed. Ukraine's experience in the use of Article XII of GATT "Restrictions to Safeguard the Balance of Payments" is analyzed. Measures to improve the national practice of trade policy instruments application to regulate the balance of payments are grounded. Mechanisms of a foreign trade policy take an important place in system of state regulation of the balance of payments. Its positive dynamics is the main criterion of efficiency of formation by the state of the mode of trade and economic cooperation of national business with foreign partners.*

**Keywords:** balance of payments, trade balance, surplus, government regulation, World Trade Organization, import duty.

**Постановка проблеми.** При розробці економічної політики уряд кожної країни не може не враховувати механізм взаємозв'язку макроекономічних показників у відкритій економіці. При цьому, перш за все, мають бути визначені та виміряні основні макроекономічні змінні, що характеризують участь країни в міжнародному обміні товарами, послугами і капіталом, а потім побудована макроекономічна модель, що описує взаємозв'язки цих змінних. За допомогою такої моделі можна проаналізувати, як впливає на потоки товарів, послуг і капіталів економічна політика, що проводиться в окремій країні та інших країнах. Основою для такого макроекономічного аналізу є платіжний баланс країни. Особливої актуальності платіжний баланс набуває у зв'язку з тим, що його сприятливі показники є кінцевою метою та головним критерієм оцінки ефективності реалізації, в тому числі, зовнішньоторговельної політики держави.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Дослідженню проблем державного регулювання платіжного балансу присвячено наукові доробки багатьох вітчизняних вчених-економістів, зокрема В. О. Шевчука [1], О. І. Черняка [2], Т. Г. Савченка [3], С. А. Ніколайчука [4], А. М. Христенко [5] та ін. Однак особливостям впливу зовнішньоторговельної політики на рівновагу і динаміку платіжного в науковій літературі досі приділено недостатню увагу, що обумовлює необхідність подальших досліджень.

**Мета статті** – дослідити механізми державного регулювання платіжного балансу в контексті формування та реалізації зовнішньоторговельної політики, а також запропонувати заходи з вдосконалення вітчизняної практики застосування інструментів зовнішньоторговельної політики для урівноваження платіжного балансу.

**Основні результати дослідження.** Платіжний баланс – це вартісне вираження всього комплексу макроекономічних зв'язків країни у формі співвідношення надходження грошових коштів і платежів внаслідок здійснення зовнішньоекономічних операцій країни, її участі в світовому господарстві. За формою складання платіжний баланс визначається як статистичний звіт, у якому в систематизованому вигляді наведено сумарні дані про зовнішньоекономічні операції резидентів певної країни з резидентами інших країн (нерезидентами) за певний період [6].

У складі платіжного балансу відкритої економічної системи можна виділити такі розділи: торговельний баланс, баланс послуг і некомерційних платежів, баланс доходів, баланс трансфертів, баланс руху капіталів і кредитів, баланс руху резервних активів. З огляду на обраний напрям дослідження, звернемо особливу увагу на перші два розділи, які безпосередньо пов'язані з міжнародною торгівлею, і проаналізуємо динаміку показників вітчизняного платіжного балансу за цими розділами.

Так, показники зовнішньої торгівлі традиційно посідають важливе місце у платіжному балансі. Співвідношення вартості експорту й імпорту товарів утворює торговельний баланс. Стан торговельного балансу відображає ступінь залежності країни від зовнішніх ринків. Якщо експорт перевищує імпорт, то сальдо торгового балансу додатне. І навпаки, якщо імпорт перевищує експорт, то сальдо торговельного балансу від'ємне. Торговельний баланс з додатним сальдо називають активним, а з від'ємним сальдо – пасивним.

Економічне значення активу або дефіциту торговельного балансу стосовно конкретної країни залежить від її становища у світовому господарстві, характеру її зв'язків із партнерами і загальної економічної політики. Для країн, що відстають від лідерів за рівнем економічного розвитку, активний торговельний баланс необхідний як джерело валютних коштів для оплати імпорту ліцензій, доходів від іноземних інвестицій та інших міжнародних зобов'язань. Пасивний торговельний баланс вважається небажаним і, зазвичай, оцінюється як ознака слабкості світогосподарських позицій країни. Це відноситься до країн, що розвиваються, які відчувають нестачу валютних надходжень. Для економічно розвинених країн пасивний торговельний баланс може мати інше значення.

У свою чергу, баланс послуг включає платежі й надходження за трьома основними компонентами: транспорт, подорожі та інші послуги. Транспортні послуги включають перевезення пасажирів і вантажів, а також інші послуги, що виконуються морським, повітряним та іншими видами транспорту. Подорожі охоплюють товари та послуги, що були придбані приїжджими, якщо тривалість їхнього перебування в країні не перевищує одного року. Інші послуги охоплюють послуги зв'язку, будівельні, страхові, фінансові, комп'ютерні та інформаційні послуги, роялті та ліцензійні послуги, послуги реклами та маркетингу, наукові та конструкторські розробки, інші ділові послуги, а також урядові послуги, що не включені до інших категорій.

Аналіз позицій України у світовому господарстві на основі дослідження показників окреслених розділів платіжного балансу свідчить про неефективну інтеграцію вітчизняної економіки у світовий ринок товарів і послуг (табл. 1).

Починаючи з 2006 р. в Україні постійно фіксується негативне сальдо балансу торгівлі

товарами і послугами. Його характерною тенденцією є зростаюча динаміка у міжкризові періоди 2006-2008 рр. та 2010-2013 рр., тоді як у 2009 р. та 2014-2015 рр. перевищення імпорту над експортом різко скорочувалось завдяки здійсненню девальвації національної валюти і падінню купівельної спроможності бізнесу та домогосподарств. Однак антикризова політика уряду в жодному з випадків не змогла забезпечити позитивне сальдо балансу, що свідчить про високий рівень імпортозалежності національної економіки України. Водночас стрімке відновлення негативного розриву між експортом й імпортом у посткризові періоди свідчить про відсутність реалізації системної політики з усунення структурних диспропорцій у вітчизняній економіці та підвищення рівня її міжнародної конкурентоспроможності.

**Таблиця 1. Динаміка показників торгового балансу України у 2005-2015 рр.,  
млн. дол. США**

Рік	Статті торгового балансу						
	Експорт товарів	Імпорт товарів	Баланс товарів	Експорт послуг	Імпорт послуг	Баланс послуг	Баланс товарів і послуг
2005	32184	34337	-2193	10442	7575	2867	647
2006	36174	42220	-6046	12181	9205	2976	-3070
2007	46168	57753	-11585	15244	11790	3454	-8131
2008	63188	80640	-17452	19292	16208	3084	-14368
2009	37134	42477	-5343	14946	11560	3386	-1957
2010	47299	56896	-9597	18327	12712	5615	-3982
2011	62383	80414	-18031	21269	13383	7886	-10145
2012	64427	86273	-21846	22089	14589	7500	-14346
2013	59106	81234	-22128	22613	16119	6494	-15634
2014*	50552	57680	-7128	14884	12362	2522	-4606
2015*	35137	38340	-3206	12263	10219	2044	-1162

\* Дані за 2014-2015 рр. наведені без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополь

Джерело: [7]

Очевидно, що на стан платіжного балансу України впливає значна кількість чинників, основні з яких систематизовано в табл. 2.

Існування низки можливостей негативного впливу на платіжний баланс призводить до об'єктивної необхідності державного регулювання платіжного балансу, що являє собою сукупність економічних заходів держави (валютних, фінансових, зовнішньоторговельних тощо), направлених на формування основних статей платіжного балансу, а також покриття сальдо, що склалося, залежно від валютно-економічного положення і стану міжнародних розрахунків країни. Основними функціями державного регулювання платіжного балансу є:

– регламентація зовнішньоекономічних операцій за допомогою нормативних актів і органів державного контролю;

- безпосередня участь держави в міжнародних економічних відносинах як експортера капіталів, кредитора, позичальника;
- визначальна участь держави у перерозподілі частини національного доходу через державний бюджет (40-50%);
- наявність державної власності, у тому числі золотовалютних резервів.

**Таблиця 2. Характеристика основних чинників, що впливають на платіжний баланс країни**

Чинник	Характеристика
Нерівномірність економічного розвитку країн, міжнародна конкуренція	Еволюція основних статей платіжного балансу конкретної країни відображає зміни співвідношення сил центрів суперництва у світовій економіці
Циклічні коливання економіки	У платіжних балансах знаходять вираження вагання, підйоми і спади господарської активності, оскільки від стану національної економіки залежать результати її зовнішньоекономічних операцій
Зростання закордонних державних витрат	Непряма дія витрат на платіжний баланс визначається їх впливом на умови виробництва, темпи економічного зростання, а також масштабами вилучення ресурсів з експортних галузей народного господарства
Вивіз капіталу	Чинить подвійний вплив на платіжний баланс країни. Зокрема, вивіз капіталу збільшує його пасив, відволікає кошти, які могли б бути використані для модернізації експортних галузей. Крім того, на відміну від внутрішніх капіталовкладень експорт капіталу знижує можливий мультиплікаційний ефект у національній економіці, оскільки витрачається в основному на покупку іноземних сировини, робочої сили, устаткування. У той же час експорт капіталу служить базою припливу в країну через певний період відсотків і дивідендів
Інфляція	Чинить на платіжний баланс країни негативний вплив. Підвищення внутрішніх цін знижує конкурентоспроможність національних товарів, утрудняючи їх експорт, заохочує імпорт товарів, сприяє відпливу капіталів за кордон
Надзвичайні обставини	Надзвичайні обставини – неврожай, стихійні лиха, катастрофи тощо – негативно впливають на платіжний баланс країни
Торговельні обмеження	Платіжні баланси реагують на дискримінацію країн, на бар'єри, зокрема, митні, перешкоджають розвитку взаємовигідних економічних відносин

*Джерело: [8]*

Розвиток різноманітних теорій платіжного балансу сприяв появі значної кількості методів регулювання платіжного балансу, насамперед фінансово-економічний. Відповідно, країни з дефіцитним платіжним балансом можуть здійснювати такі заходи:

1. Дефляційна (антиінфляційна) політика. Така політика, спрямована на скорочення внутрішнього попиту – це обмеження державних (бюджетних) витрат, заморожування цін і заробітної плати. При цьому урядом активно використовуються відповідні фінансові і

грошово-кредитні важелі, такі як зміна облікової ставки Національного банку, встановлення меж зростання грошової маси, кредитні обмеження.

2. Девальвація. Пониження курсу національної валюти спрямоване на стимулювання експорту і заборону імпорту товарів. Проте роль девальвації в регулюванні платіжного балансу залежить від конкретних умов її проведення і супутньої загальноекономічної і фінансової політики. Девальвація стимулює експорт товарів лише за наявності експортного потенціалу конкурентоспроможних товарів і послуг і сприятливої ситуації на світовому ринку.

3. Валютні обмеження. Валютні обмеження слід розрізняти за сферами їх застосування: за поточними і фінансовими операціями платіжного балансу. При пасивному балансі вживаються заходи з обмежень вивозу капіталу і стимулювання припливу капіталу для підтримки курсу валюти. При активному платіжному балансі з метою заборони припливу капіталу і підвищення курсу національної валюти застосовуються форми валютного контролю за фінансовими операціями.

4. Бюджетно-податкова і грошово-кредитна політика. Для зменшення дефіциту платіжного балансу зазвичай використовуються: бюджетні субсидії експортерам; протекціоністське підвищення імпорتنих мит; відміна податку з відсотків, що виплачуються утримувачам цінних паперів з метою припливу капіталу в країну. Серед регуляторів грошово-кредитної політики особливе місце належить обліковій ставці відсотка [8].

Використання заходів державного регулювання економіки для поліпшення стану платіжного балансу передбачено навіть на міжнародному рівні, зокрема в рамках СОТ. Стаття XII ГАТТ «Обмеження для збереження платіжного балансу» зазначає, що будь-яка сторона з метою підтримання свого зовнішнього фінансового стану та рівноваги платіжного балансу може обмежувати кількість чи вартість товару, які дозволяється імпортувати. Підставою для обмеження є виконання положень цієї статті, до яких належать:

- надавання переваги тим заходам державного регулювання платіжного балансу, які призводять до найменш руйнівного впливу на торгівлю (насамперед митним тарифам). Слід принципово зазначити, що держави-члени СОТ можуть запроваджувати як квоти, так і додаткові митні збори. Домовленість забороняє лише одночасне використання таких заходів;
- не перевищення встановлювальними обмеженнями рівня, необхідного для того, щоб відвернути неминучу загрозу серйозного скорочення грошових резервів та досягти розумного темпу збільшення резервів;
- поступове послаблення обмежень у зв'язку з платіжним балансом в міру відновлення його рівноваги;
- обов'язкове негайне проведення переговорів та консультацій з країнами-торговельними партнерами, чії інтереси можуть постраждати внаслідок введення в дію додаткових обмежень.

Заходи щодо стабілізації платіжного балансу можуть застосовуватись не до всіх товарів, проте при їх використанні не може бути жодних винятків щодо країн (тобто заходи застосовуються на основі режиму найбільшого сприяння). Стаття XII ГАТТ міститься серед переліку обмежувальних заходів, які можуть застосовуватись і до країн-членів ЗВТ. З метою

зведення до мінімуму будь-яких побічних наслідків протекціоністського характеру держава повинна впроваджувати відповідні обмеження у транспарентній формі. Це означає, що при застосуванні таких заходів необхідно чітко обґрунтувати критерії, на основі яких визначались товари, що підпадають під дію обмежень, а також сам характер обмежень.

Слід зазначити, що Україна вже має досвід встановлення додаткових бар'єрів у зовнішній торгівлі на підставі Статті XII ГАТТ. Так, 25 лютого 2015 р. набрав чинності закон "Про заходи щодо стабілізації платіжного балансу України відповідно до статті XII Генеральної угоди з тарифів і торгівлі 1994 року". Цим законом тимчасово, на один рік, було введено додатковий імпорتنний збір в розмірі 10% на сільськогосподарські товари і 5% – на товари промислової групи, крім життєво необхідних товарів.

Україна дотримувалась загального підходу до визначення переліку товарів, імпорт яких став предметом справляння ввізного мита. Тому низка видів сировинної продукції, необхідної для внутрішнього виробництва, не ввійшла до переліку винятків, що вплинуло на підвищення цін на внутрішньому ринку. До того ж, далась взнаки і висока імпортозалежність української економіки. У сільському господарстві її рівень сягає 15% у проміжному споживанні, в промисловості – а понад 40% [9].

Тому, хоча даний інструмент СОТ є доволі ефективним у разі раціонального використання, в Україні він не забезпечив належного результату. Про це зокрема свідчать дані, одержані вітчизняними експертами в результаті моделювання впливу введених мит на динаміку вітчизняної торгівлі та ВВП. Відповідно до них, дія додаткового імпортного збору впродовж 2015р. мала наслідком скорочення реального ВВП України на 6%, а валової доданої вартості у вітчизняних галузях економіки в середньому на 18,5%. Крім того, негативний податковий ефект внаслідок недоотримання податків від вітчизняних підприємств склав 36,3 млрд. грн., збільшення внутрішніх цін на продукцію – в середньому на 9,4%, а експортних цін на вітчизняну продукцію – на 7,4% [10].

Додатковий імпорتنний збір не став суттєвим фактором стримування імпорту, а навпаки, через зниження конкурентоздатності вітчизняних виробників на зовнішніх ринках, призвів до падіння експорту і втрати позицій українського бізнесу на традиційних ринках збуту. Це спонукало 25 провідних національних бізнес-об'єднань України та комітети Торговельно-промислової палати України звернутися до уряду із закликом дострокового скасування додаткового імпортного збору. Його дію було припинено з 1 січня 2016 р.

Для уникнення негативного досвіду використання передбачених СОТ заходів регулювання у вітчизняній практиці, в подальшому запровадженню таких заходів має передувати:

- ґрунтовний економіко-правовий аналіз передумов та наслідків використання відповідного регуляторного інструментарію;
- вироблення позиції та аргументації для проведення переговорів і консультацій з іноземними партнерами;
- дотримання принципу прозорості та передбачуваності запровадження заходу;
- проведення відповідної роз'яснювальної роботи серед бізнесу та органів державної влади з метою особливостей роботи у нових умовах (задля не порушення взятих додаткових

зобов'язань).

**Висновок.** Механізми зовнішньоторговельної політики посідають важливе місце в системі державного регулювання платіжного балансу, а його позитивна динаміка є головним критерієм ефективності формування державою режиму торговельно-економічної співпраці національного бізнесу з іноземними партнерами. Для України характерна тривала тенденція до збереження негативного сальдо торгового балансу, що спонукає уряд вдаватися до широкого кола фінансово-економічних та зовнішньоторговельних інструментів з метою його вирівнювання, зокрема і передбачених статтею XII ГАТТ. Однак ефективність таких заходів залишається на низькому рівні, що потребує запровадження заходів з удосконалення вітчизняної зовнішньоторговельної політики у сфері врівноваження платіжного балансу, що у свою чергу, визначає перспективу подальших досліджень у цьому напрямі.

1. Шевчук В.О. *Платіжний баланс і макроекономічна рівновага в трансформаційних економіках: досвід України* / В.О. Шевчук. – Л.: Каменяр, 2001.

2. Черняк О. І. *Криза платіжного балансу: фактори, індикатори та способи попередження* / О. І. Черняк, В. Р. Хом'як // *Економіка і прогнозування*. – 2011. – № 4.

3. Савченко Т. Г. *Оцінка рівноваги платіжних балансів країн, які розвиваються* / Т. Г. Савченко // *Фінанси, облік і аудит*. – 2013. – Вип. 1.

4. Ніколайчук С. А. *Дефіцит поточного рахунку платіжного балансу: оцінка прийнятності рівня для України* / С. А. Ніколайчук, Н. В. Шаповаленко // *Економіка і прогнозування*. – 2010. – № 2.

5. Христенко А. М. *Криза платіжного балансу України: фактори та способи попередження кризи* / А. М. Христенко // *Управління розвитком*. – 2014. – № 5.

6. *Міжнародна економіка: підручник* / за ред. А. О. Задої, В. М. Тарасевича. – К.: Центр навчальної літератури, 2012.

7. *Статистика зовнішнього сектору: платіжний баланс* / Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art\\_id=65613&cat\\_id=44446](http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=65613&cat_id=44446).

8. *Міжнародна економіка: підручник: у 2 ч.* / за заг. ред. А. А. Мазаракі. – К.: КНТЕУ, 2014. – Ч. 2.

9. Омельченко О. *Чи захистить Київ мито* [Електронний ресурс] / О. Омельченко // *Економічна правда*. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/columns/2015/03/31/536136>.

10. Калачова Г. *Імпортний збір: шкідництво чи благо* [Електронний ресурс] / Г. Калачова // *Економічна правда*. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2015/07/7/549585>.

*Стаття надійшла до редколегії 25.02.2016 р.*